Богдан Сушинський

Вогнище чужої сиа&и

і

Густий сивий туман розвіювався, і поміж сніговими барханами його проглядалася смуга крицево-блакитного плеса. Озеро вже прокинулося і стиха перемовлялося зі степом приглушеними голосами птахів, шерхотом невидимого звідси, з прибережного узвишшя, очерету, лагідним, наче голубине туркотіння, плюскотом прибою.

Бігти далі не хотілося. Ні, втоми Оснач не відчував, просто йому раптом забаглося спуститись пологим схилом до причалу і хоча б кілька хвилин постояти там або посидіти на днищі старого перевернутого човна. Улоговина, що завершувалася порослою очеретами затокою, прибережні пагорби, поміж якими ховалася від степових вітрів рибальська хатина із старими зіпрілими сітями та всіляким причандаллям; приземкуватий лабаз, старезний, обліплений човнами причал — все це утворювало якийсь дивний, незнаний досі світ, який Радомир Оснач, як і кожен городянин, схильний був ідеалізувати.

Оснач зійшов стежиною до озера, роздягнувся і вже збирався увійти в воду, коли раптом побачив Крижаня.

— А я гадав, що це ти взяв човна,— глухо проказав старий рибалка, зупиняючись по той бік причалу. — Оце стою, виглядаю тебе з туману.

— Ви хіба не прив'язали його?

— На березі лежав. Ось тут, біля верби. Був і нема. Й на озері нібито не видно. Ану глянь молодими очима.

— Хто ж міг узяти? Ніколи такого не траплялося.

Старий вже мав років під сімдесят. Але й зараз, на схилі віку, він був ще кремезним і міцним. Учора пополудні, коли Радо-мир приїхав сюди, стояла спека, проте рибалка вдягнув коротку бризентову куртку з каптуром. Старий незворушно пояснив, що має три таких куртки і носить їх навіть улітку. Тільки влітку одягає просто на тіло, щоб рятуватися водночас і від спеки, і від "радикулітних" озерних вітрів. А каптур ще й замінює картуза, бо аж до перших снігів іншого головного убору старий не визнає. Ось і зараз велика, старанно виголена голова його жовтавіла над відкинутим широким каптуром, наче над скафандром, до якого не встигли пригвинтити шолом.

— Не варто перейматися. Хтось із рибалок позичив, швидко поверне, — пробував Оснач заспокоїти старого.

— Що значить: "позичив"?! — долинув до нього голос обуреного Крижаня, коли він випірнув з холоднющої глибини. — Рибалка в рибалки ніколи без дозволу човна не візьме — звичаю не знаєш! Найпослідуще це діло: виходити на рибалку у краденому човні!

— Ну, шторму, здається, не було. Знести хвилею не могло.

— Який шторм, який шторм?! — нервово походжав старий біля причалу. — А човна нема.

Радомир уже збирався виходити з води, коли раптом помітив, що звідкись іздалеку, з гущавини плавнів, піднімається в небо цівка диму. Він придивився. Так, дим. Горить очерет? Хтось розклав вогнище? А може, якась закохана парочка вирішила влаштувати собі робінзонівський рай в очеретяному курені або просто хлопці "позичили" човна для риболовлі і тепер мудрують над юшкою?

Коли він сказав Криженеві про вогнище (диму рибалка не помітив, недобачав уже) і махнув рукою, визначаючи напрямок, старий одразу ж вирішив:

— Та це ж на Чорній Скелі! Острів так називається. Там, під скелею, рибальська хатинка. Древня, як саме це озеро, але стоїть. Видно, хтось у ній зараз розкошує. А добувся туди моїм човном. Га, хіба не може бути такого? Піду до Дмитра Чортория, нехай позичить свого,— проказав старий, спідлоба стежачи, як журналіст обливається холодною озерною водою. Йому подобався цей велетень. — Мотор у Дмитра новий, за двадцять хвилин будемо біля Чорної Скелі.

З човном усе владналося досить швидко, можна було вирушати в плавні. Оснач одягнув джинси і тонкий светр, а Крижань піддів під свою штормівку ватяний жилет, і, швидко поснідавши напеченими господинею млинцями, вони подалися до причалу.

Рибалка вже заходився відв'язувати човна, коли Оснач раптом почув:

— І куди це ми збираємося, хут-то-ряни?

Озирнувся і побачив на стежці, що вела до причалу, вчителя місцевої школи Маркіяна Маркіяновича Вандевуру. Одягнений він був так, ніби збирався на прийом до міністра освіти: між полами модного бежевого плаща проглядалися чорний костюм-трійка, біла сорочка і чорний галстук. А на голові по-парубоцькому сидів чорний, майже "ковбойського" крою капелюх. Втім, у цьому ж одязі Радомир бачив Вандевуру ще вчора, коли знайомився з ним.

— Та так, вирішили пройтися озером, помилуватися плавнями,— відповів Оснач, витримавши певну паузу. Оскільки рибалка говорити про зникнення свого човна не бажав, то і він теж вирішив промовчати. — А що привело сюди в таку ранню пору вас?

Він уже знав, що родом Вандевура звідси, з Рибані, одначе повернувся до села тільки чотири роки тому. У п'ятдесяті роки він закінчив Одеський університет і вступив до аспірантури, в якій навчався спочатку в Одесі, а потім у Києві, проте щось там у нього з наукою не вийшло, кандидатської не захистив. Та й взагалі сталося так, що на якомусь відтинку життя фортуна, як він сам казав: "підступно зрадила" його. Отож від великих мрій довелося відмовитись і працювати лаборантом у педінституті, потім викладачем у технікумі, а зрештою Вандевура кинув сім'ю і подався в мандри. Два роки вчителював у сільській школі десь на Поділлі, а згодом прибився до Рибані, мабуть, щоб осісти тут назавжди.

Зараз, перш ніж відповісти, Вандевура взяв Оснача попідруку і, вибачившись перед Крижанем, відвів його вбік.

— Розумієте, журналісте-газетярю, стався неприємний випадок. Я знаю, що ви приїхали сюди з приводу тієї сумнівної історійки з Захаром Шаблюком і вчора цікавилися автором листа — Гринею Козаруком, якого, на жаль, не було в школі. Так-от я поговорив з матір'ю хлопця, то вона спокійнісінько заявила, що зараз він на острові, в плавнях. Ось так. Ви не знаєте, що б це могло означати?

— Ви запитуєте про це в мене?

— Розмірковую. Вголос. Думаю, що він просто злякався...

Знаєте, хлопчина є хлопчина. Писати листа до редакції — це одна справа, а пояснювати журналістові, що ти в тому писанні намудрував — це зовсім інше. — У Вандевури була досить приємна, інтелігентна манера розмови. Говорив він спокійно, лагідно, супроводжуючи мову вишуканими аристократичними жестами.

"Оце і є справжній учитель, справжній сільський інтелігент,— відзначив про себе Оснач. — Може, це й добре, що в місті йому не пощастило. На селі такі люди потрібні зараз більше, ніж у столицях".

— Я над'їхав о десятій, а заняття в школі почалися о пів на дев'яту. І на першому уроці його вже не було. Оскільки про мій приїзд він не знав, то версію, пробачте, доведеться змінити,— якомога ввічливіше виклав свої міркування Оснач. — У плавнях Гри-ньо спинився не через страх перед журналістом.

— Ну та, зрештою, не в цьому суть, не в цьому суть. Ми з вами розуміємо, чого можна чекати від хлопчини, який занадто захоплюється книжками про подорожі, війну і всіляких там коман-досів-диверсантів. Знаєте, я навіть спеціально цікавився в бібліотеці. Повірте старому педагогові: читацька картка може багато дечого розповісти про людину, особливо про підлітка.

— Вірю.

Оснач озирнувся на старого рибалку. Той уже закінчив огляд човна і тепер зіштовхував його з7 воду. Радомир подумав, що зникнення Гриня теж може бути якось пов'язане зі зникненням Кри-жаяевого човна, але тоді виходить, що човна взято ще вчора...

— І все ж таки, чому Гриньо Козарук замість того, щоб сидіти на уроках, подався в плавні? До речі, він там, здається, й ночував? Конфлікт у класі?

— Можливо, й ночував,— ввічливо всміхнувся Вандевура.— Ну а щодо конфлікту... Не пригадую. Однак, усе може бути. Преса, журналісте-газетярю, велика сила, проте невихованість у нашому суспільстві поки що сильніша за будь-які заклики і волання громадськості.

— На цю проблему існують різні погляди,— тактовно зауважив Оснач.

— Ясна річ, ясна річ. А той лист... Хоча б мене як класного керівника ви могли б?..

— Розумію. Директора з ним я уже познайомив. Зараз познайомлю і вас. Якщо я правильно зрозумів, суто шкільних проблем автор листа не торкається. Просить розібратися в справах давно минулих днів, повернути своєму ровеснику із сорок четвертого, Захару Шаблюку, добре ім'я. Тільки і всього.

— Але про вчителя і колишнього завуча Полянського теж, мабуть, пише? — й уперше Радомир вловив в усмішці вчителя щось кричуще-невчительське. Презирливо-зверхнє, холодне.

— Про Полянського? Ні, про завуча ні слова. Почекайте кілька хвилин, я принесу листа.

— "Товариші журналісти,— вголос читав Вандевура. — Під час війни у нас сталася трагічна подія. На нашому озері, в плавнях, є трясовина, а посеред неї — острів. Там переховувалися якісь моряки-десантники (ми не знаємо, скільки їх було), і каратели змусили п'ятнадцятилітнього Захара Шаблюка повести їх на цей острів.

Але Захар не хотів бути зрадником і завів їх у трясовину. Навмисне завів. Щоб загинули разом з ним.

Тепер ми боремося за те, щоб його ім'я було присвоєно піонерській дружині нашої школи. Чи хоча б загонові.

Скажіть, хіба Захар не заслуговує на це?

І все було б гаразд, проте в селі є людина, яка розпускає чутки, що нібито Захар Шаблюк — звичайнісінький фашистський прислужник. Що це він сам викликався провести ворогів, але збився з броду й загинув разом з кількома фашистами. Знає, що неправда, а розпускає. І пише. Але хіба в листі все розповіси? Дуже просимо: приїдьте хто-небуть, допоможіть нам розібратися в цій історії.

Слідопити Рибанської середньої школи: Григорій Козарук, Віктор Кочут, Ольга Досвітня".

— Хто ця людина, про яку пишуть учні? Хто розпускає чутки?

— Якщо ви досі не знаєте цього,— холодно відповів Вандевура,— то поцікавтеся в Гриня. Тоді в нього буде змога розповісти вам і про Полянського. Хоча завуч Полянський — це окремий сюжет.

Оснач відчув, що за цими словами криється якась давня кривда Вандевури, проте з'ясовувати не став. Усьому свій час.

Вандевурі вже було за п'ятдесят, одначе виглядав він значно молодшим. А чіткі, майже аристократичні риси худорлявого обличчя його, напевне, й послужили основою образу того героя, якого Маркіян Маркіянович наполегливо грав на своїй життєвій сцені. І не дивно, що вчора, під час їхнього знайомства, Вандевура так вразив Оснача. Глухе рибальське село, бездоріжжя, досить-таки занедбана школа, і раптом... рафінований інтелігент, що нагадував Радомирові вчителя тургенівських часів.

Як сталося, що цей чоловік потрапив сюди? Оснач навіть не стримався і запитав директора (це директор переповів йому потім біографію Вандевури): "Маркіян Маркіянович... Він що, завжди приходить на уроки в костюмі-трійці чи, може, в нього якась подія?.."

"Та ні, знаєте, нам би всім брати з нього приклад. Хто б не приїжджав сюди, чи з-райвно, чи з облвно — всі звертають увагу,— і, простодушно оглянувши свій заношений костюм, додав: — Знаєте, село. Якось не виходить. До цього треба звикнути. Та й кравців порядних катма... А Маркіян Маркіянович з учительської родини. Інтелігент у третьому чи, може, й четвертому поколінні".

"З таким легко працюється".

"Легко? Та не сказав би. Людина він складна. Напевне, йому з нами, селюками, важко. Проте і нам з ним теж не легше. Отож іноді зривається наш Маркіян Маркіянович. І, даруйте, але, зриваючись, поводиться так, що іноді здається: ні, далі костюма інтелігентність його не сягає. Не пробивається вона до душі, сукно, мабуть, зацупке. Ну, але ви тут в іншій справі, в іншій справі... Та й не дуже покладайтеся на мої враження. В них чимало суто суб'єктивного — чесно визнаю".

— І все ж таки, що могло статися, що хлопчина, за листом якого я приїхав сюди, втік з дому?

— Зі школи — так буде точніше. Бачите, шановний журналіс-те-газетярю, у них тут свої "ігри", в які я намагаюся не втручатись. У такій дірі, як наша Рибань, неважко й деградувати, якщо, звичайно, не привчишся бути вищим за всі ці провінційні дріб'язковості. Але суть конфлікту я можу переказати. Тільки тому, що він пов'язаний з подіями, про які йдеться в листі.

— Неоціненна послуга. Хвилиночку...

Старий уже був у човні і нетерпляче поглядав у їх бік. Оснач попросив його почекати ще з десять хвилин, і вони з Вандеву-рою сіли на лавку біля причалу.

— Отже, конфлікт... — нагадав Оснач учителеві. — Якщо я вірно зрозумів, стосується він історії двох моряків, які тут переховувалися?

— Тут усе значно складніше, ніж вам уявляється. Не зупинятимуся на подробицях, вам доведеться дізнаватися про них від інших. Але впевнений, рано чи пізно вам скажуть: Маркіян Маркіянович робить усе можливе, щоб ім'я Захара Шаблюка не те що в пресі чи в розмовах, а навіть у згадці людській з'являлося якомога рідше. Що воно дратує мене, хоча, здавалося б, чому, з якого дива? Захар давно загинув, у війну; і Маркіян, і він були підлітками, отож навіть якби Шаблюк чимось і завинив перед ним, уже можна було б пробачити й забути. Що він, мовляв, і Гриня через це недолюблює, і вашу появу сприйняв, наче біль зубний.

— А може, подвиг Захара справді якимось чином позначився на долі Маркіяна Маркіяновича? — обережно поцікавився Оснач, приймаючи умови гри. — Або на долі його рідних? Війна. Все може бути.

— Жодних заперечень з цього приводу, журналісте-газетярю, жодних заперечень,— загадково усміхнувся Вандевура. — З'ясуйте все самі, не хочу нав'язувати вам свого трактування. А взагалі... попрацювати б вам у нашій школі хоча б із місяць. Та й хіба тільки в нашій? У будь-якій сільській. Інтелігенції нема, журна-лісте-газетярю, інтелігенції! Традиції старої української інтелігенції ми не тільки не зберегли, а, давайте казати одверто... зробили все можливе, щоб від них і сліду не залишилося. Натомість нових традицій не сформували. Ось і виходить, що тепер ми вже в кожному селі маємо до біса людей з дипломами, але, як правило, на все село ж-жьод-ного інтелігента (він так і вимовляв це слово "ж-жьодного"), сур-рогат, суррогат!

Оснач озирнувся і побачив дівчину, що, сидячи до них спиною, сильними чоловічими гребками гнала до причалу великого, ви-фарбуваного в яскраво-зелений колір човна.

— Ольга Досвітня, десятикласниця,— пояснив Маркіян Мар-кіянович. — Товаришка Гриня. Отже, й сам він десь тут, мабуть, на якомусь із острівців.

Вони мовчки дочекалися, коли дівчина довеслує до причалу. Крижань зустрів її спокійно і, поки вона неголосно пояснювала щось старому, діловито оглядав човен.

— Маркіяне Маркіяновичу, якщо одверто: важко вам тут було прижитися? В цій школі?

— Чому ви так вважаєте? Навпаки, дуже просто. А просто тому, що в мене свої життєві принципи. Чіткі, ґрунтовні. Людина з твердими принципами залишиться особистістю, навіть проживши десять років у мавпячому питомнику. Ви не згодні?

— Ні, чому ж...

— Так, навіть у мавпячому. Це довга розмова, проте...

— Ми могли б зустрітися з вами сьогодні ввечері,— поспішливо мовив Оснач, бачачи, що старий рибалка вже розпрощався з дівчиною, але не відмовився від бажання плисти до островів і нетерпеливиться. — Неділя, вечір обіцяє бути чудовим. Посидимо на причалі, можна навіть з вудочками, поговоримо. Не знаю, як вам зі мною, але мені з вами буде цікаво.

— До ваших послуг, журналісте-газетярю, до ваших послуг. Доля так рідко закидає сюди інтелігентну людину...

3

Радомир відштовхнув човен, вскочив у нього і, доки вони розверталися, поглядав на Вандевуру, що теж підійшов до берега.

Горда, незворушна постава, ідеально підігнаний костюм, холодне випещене обличчя, насмішкуватий, сповнений поблажливого презирства погляд. Оцей погляд... Що дає Вандевурі право дивитися ось так на нього, на Крижаня, на своїх колег, на весь світ?

"Не поспішай з висновками,— мовив собі Оснач. — Над тобою тяжіє думка директора. Але в глухому селі така людина будь-кому може здатися диваком".

Втім, щойно вони опинилися за першим валом очеретів, що оперізували затоку, і Вандевура зник з виду, Радомир про нього й думати забув. Хвилина, друга — і човен вигулькнув на чисте плесо, таке собі озеро серед озера. Рибалка зменшив швидкість, й Оснач добре роздивився порослі верболозом острівці, протоки, плавучі архіпелаги з вижовклого очерету. Радомир роззирався з такою цікавістю, ніби перед ним відкривався ще один "загублений світ".

— Нам аби тільки вийти на чисту воду, за плавні, а вже звідти пробитися до Чорної Скелі легше. Олька, дівча оте, що човен мій вернуло, каже, що Козарук там, на острові. Але нічого, проб'ємося і з цього боку. Коли ще побачиш наші плавні? А тут саме нагода.

— То це вони вдвох украли вашого човна? — Досі Оснач навмисне не цікавився його розмовою з дівчиною. Чекав, коли старий сам згадає про неї.

— Ну, чому вкрали? Це ж Гриньо Козарук. Я, тільки-но почув, що це він узяв,— одразу й заспокоївся. Ні на що лихе цей хлопець не здатний. А сьогодні Олька сама взяла. Вдосвіта. Сніданок возила. Попросити соромилася. Що вдієш: у них там свої таємниці. А чого це вчитель до нас навідувався?

— У моїх журналістських справах. Ви добре знайомі з ним?

— Аякже. Дивний він: отак дивишся на нього, і здається, що ні село йому не миле, ні школа. Всі це бачать. А побалакаєш — ні, задоволений життям чоловік. Або ото: говорить ніби й розумне, а дивиться на тебе, як підпанок на наймита. Га, може бути таке?

— Та ніби не повинно.

— О, я теж так думаю: не повинно. Може, я чогось не розумію, а ти хлопець ученіший і мудоіший, то придивися до нього. Про такого, мабуть, ще ніхто й не писав.

Оснач вдячно всміхнувся старому.

Човен упирається в якесь коріння, майже повзе по мілині, і вони знову опиняються на чистому плесі невеличкого озерця. Просто з-посеред очеретів виростала невисока, схожа на осколок снаряда скеля. А за нею, на узвишші, виднілася хатина.

— Оце він і є — острів Чорна Скеля,— знову озвався рибалка.— Тут багато острівців, як ми кажемо, "наплавних" : сьогодні їх намулило, завтра розмиє зливами. І тільки чотири — сталих. Але найдревніший, мабуть, цей. І найбільший. Там, за ним починається заплава річки Чундуклеї. Там гектарів зо двісті очеретів і теж є кілька острівців, тільки менших. У війну в тих плавнях навіть діяв невеличкий партизанський загін.

— То це там знаходиться Кричинецький острів?

— Там. Степом до нього ближче. Але він посеред трясовини, страшної трясовини. Хто тобі казав про нього?

— Заради Кричинецького й приїхав сюди.

— Та ну?! Чому ж мовчав?

— Ви не питали. До речі, що там сталося під час війни?

— Там багато чого траплялося,— стенув плечима рибалка.

— Про моряків чули?

— Моряків? З десанту?

— І про загибель Захара Шаблюка.

— Он воно що? Значить, приїхали розбиратися,— задумливо проказав Крижань. — Гриньо Козарук написав? У газету?

— Написав.

— Свята душа.

— Ви теж щось знаєте? Під час війни ви були там?

— Що знаю, те знаю,— перебив його рибалка. — Ви самі розберіться, що й до чого. Щоб усе честь по честі. Розповідають, що біля Чорної Скелі партизани тримали зброю. Між кам'яними плитами є сухий вибалочок, а в ньому печерка. Ось партизани і влаштували в ній схованку. Та так добре замаскували, що двадцять разів можна пройти біля неї і не помітити.

— Ага, це вже цікаво. Вже якась зачіпка. Як ви гадаєте, Захар міг знати, де вони ховають зброю?

— А тут і гадати нічого. Сам і перевозив її у човні. Спочатку вони тримали свій арсенал у селі, в якомусь сараї. Місце було непевне. Ось Шаблюк і допоміг їм. Кому-кому, а Шаблюку партизани довіряли.

— Зброю карателі тоді не знайшли?

— Не знайшли, це точно.

— Отже, Захар не видав. Ось вам і доказ того, що він не зрадник! Поліцаї вибрали його тому, що іншого провідника в селі не знайшлося.

— Такого хлопця зі світу звели! Не вірте, що він хотів провести німців до острова, та зі шляху збився. Вам тут дехто казатиме таке, а ви не вірте. Збочити він міг, якби йшов бродом. А він повів фашистів іншою дорогою, у найстрашнішу трясовину. Там колись глибочезна западина була, так ото її залило, замулило... Виборсатися звідти неможливо.

— Ви точно знаєте, що він повів їх через трясовину? — вражено перепитав Оснач.

— Що ж тут знати?

— Ну, як оце можна довести? Є хтось, хто підтвердив би це?

Радомир нетерпляче чекав на його відповідь, проте рибалка несподівано замовк. Так само мовчки витягли човна на берег, і лише тоді рибалка похмуро сказав:

— Чого дарма допитуєшся? Я там не був, слід у слід за Шаб-люком не йшов. Кажу ж тобі: докопуйся. Зрадник — то зрадник, а ні... Щоб раз і назавжди міг сказати: "Ні!"

Позаду них раптом почулися кроки. Обидва озирнулися. Неподалік, біля пригаслого вогнища, стояв кремезний парубійко років шістнадцяти. Шерстяний спортивний костюм, в'язана шапочка, в руці книжка.

Огнище було велике і, з усього видно, давнє. Але обабіч нього чорніли свіжозакіптюжені рогачі, а поруч, між камінням, стояв обчаділий казанок.

— Оце він і є — Козарук,— полегшено зітхнув Крижань. Ніби поява Гриня одразу знімала всі питання.

— Тільки не треба зараз про човен... — прошепотів Оснач старому. — Не час. Потім.

— І не казав би нічого,— пробурмотів Крижань, відходячи назад. — Поговори сам. Я тільки заважатиму. Тут побуду, біля човна.

— Ну, за човен ви пробачте,— розгублено всміхнувся Козарук, по-своєму витлумачуючи ситуацію. — Треба було запитати, попросити. Але... Ольга вже повернула його. Напевне, розминулися з нею в плавнях.

— Не розминулися,— відповів Радомир. — Човен на місці, все гаразд. Нам треба поговорити.

— А ви... той журналіст, що приїхав?..

— Той. Ольга розповіла?

Гриньо мовчки кивнув. Якусь мить Оснач вагався, не знаючи з чого почати. Хотілося, щоб розмова була серйозною і відвертою.

— Слухай, ти що, надовго перебрався сюди?

— На кілька днів,— відвів погляд Козарук. — Хоча з радістю жив би тут усе літо.

— Я теж не відмовився б відпочити в такому райському куточку. Тиша, птахи, чисте повітря, вудочка... Але нічого не вдієш: життя диктує своє. Ну що ж, вважай мене своїм гостем, показуй острівець. — З'ясовувати причини, які спонукали Гриня до цього робінзонства, Оснач поки що не збирався.

Острівець був, на диво, кам'янистий, зелений мох вкривав валуни, а трав'яні килимки зеленіли тільки в западинах-оазах, на занесеному степовими бурями грунті.

Сама Чорна Скеля звідси, із лощини, нагадувала потемніле, пошматоване штормами вітрило, та й невеличка печерка, в якій навряд чи могло б сховатися троє — була ніби каютою яхти-ост-рівця. Осначеві ввижалося щось романтичне, жюль-вернівське, і якби не очерет, що майже впритул підступав до острівця, важко було б повірити, що він лежить посеред степового озера і не миє океанська хвиля його береги. І приземкувата його хатина з розкошланою очеретяною стріхою зміцнювала відчуття відокремленості від світу.

— Сподіваюсь, у понеділок ти будеш у школі? — мовив Оснач ніби між іншим.

— З'явлюся, звичайно. Хоча й не хочеться.

— Конфлікт з Маркіяном Маркіяновичем? Тільки чесно.

— Ви вже й про нього знаєте?..

— Поки що це тільки припущення.

Підійшов Крижань, і обидва замовкли. У човні старому не си-ділося, та й, мабуть, цікаво було послухати розповідь Гриня. Він підійшов, проказав: "День сьогодні буде спекотний. І риба вже біля острівця. Багато риби. Сітку б сюди",— сів на вільний камінь і заходився

обстругувати рибальським ножем невеличкий корч, що потрапив йому до рук. Оснач подумав, що присутність Крижаня стримуватиме хлопчину, але просити рибалку, щоб той знову залишив їх удвох, уже не міг.

— Листа твого я прочитав. Уважно прочитав. І з деким поговорив. Але поки що мені важко з'ясувати, як воно там усе було тоді, в сорок четвертому. А без цього поїздка моя нічого не варта. Тому давай домовимося: ти розповіси про Захара Шаблюка все, що знаєш. А ви, Георгію Миколайовичу, додасте до цієї розповіді все, що відомо вам. Згода?

— Якщо вже ви приїхали... — стенув плечима Козарук. Це був досить кремезний хлопчина, з борцівською шиєю і боксерськими плечима. Та й у гострому погляді чорних очей вже проявлялася твердість характеру. — Якщо приїхали, то про Шаблюка, звичайно, розповім. А про конфлікт з Маркіяном Маркіяновичем не хочу. Я ж про нього не писав, правда? Це наші справи, вони вам ні до чого.

— Дарма ти так вважаєш. Твій конфлікт із Маркіяном Маркіяновичем цікавить мене зараз не менше, ніж історія загибелі Захара Шаблюка. Не збагнувши суті цього конфлікту, я не зрозумію, чому навколо імені Шаблюка стільки неясного.

4

— Навіть не знаю... — завагався хлопчина, вислухавши Ос-нача і Крижаня. — Розповідати таке про вчителя... не хочеться. Небагато честі.

— Я запам'ятаю, що ти сказав це... Про честь,— зауважив Ра-домир.

Кілька хвилин Гриньо мовчав, збираючись з думками. Журналіст не підганяв його, розумів, що почати таку розповідь нелегко.

— Учитель у нас тут був, Полянський Василь Федорович,— несподівано прийшов йому на допомогу рибалка. — То я про нього кілька слів скажу, а тоді вже й тобі, хлопче, легше розповідатиметься. Так ото вчитель цей добре пам'ятав Захара Шаблюка. Пригадую, і в нас, у рибгоспі,— а він ще й лектором був — і на сільських зборах усе згадував про цього хлопчину, казав, що треба вшанувати його пам'ять. А коли ставили пам'ятник загиблим односельцям, Полянський і в сільраду ходив, і в райцентрі до начальства пробивався, щоб, значиться, вписали туди й прізвище Захара. І вже всі ніби погодилися. Але Вандевура, ікалося б йому, раптом узяв і нашкрябав кудись там листа. Так і так, мовляв, ніякий Захар Шаблюк не герой, а, навпаки, фашистський провідник, зрадник тобто. І що то він сам викликався показати фашистам, де переховуються моряки. А загинув .тому, що погано знав плавні. Одне слово: втопився разом із карателями — туди йому й дорога. Й оскільки Полянський захищає свого дружка — зрадника, то, мабуть, і в самого душа гнила. Треба до нього уважно придивитися. Отож у школі йому не місце.

— Ви впевнені, що цього листа написав Маркіян Маркіянович?! — вражено перепитав Оснач. — Саме він, ви не помилилися? Адже це, мабуть, була анонімка?

— Та ні, яка ж анонімка? При підписах. Усе, як належить. Вандевура першим підписався. За ним ще двоє вчителів. Та ветеран війни. То Вандевура намовив їх, знаючи, що ці люди з По-лянським великої дружби не водили. Ну а після такого листа десь там угорі одразу переполошилися. І прізвище Захара про всяк випадок наказали викреслити. Ось так. І викреслили. Кому хочеться бути оборонцем "зрадника-провідника", знаючи, що й тебе самого Вандевура — він "папір" складно пише — так обмалює-за-плямує, що потім і внуки не відмиються.

— Невже справді Вандевура? Ніколи б не подумав. МОЛІЄ, В нього є докази? Невже ніхто не спробував з'ясувати, що ж насправді сталося в плавнях біля Кричинецького?

— Чому ж? Пробували. Комісія якась приїжджала, документи розшукували. А тільки документів цих катма. На трясовині протоколу ніхто не вів — он що виявляється! Комісія говорила з багатьма людьми, але все одно найбільше віри йому, Ванде-вурі.

— А ще історик! — стиха проказав Гриньо. — Сам же й учив, що історію пишуть не королі, а народ. У житті так воно й виходить. Історію пишуть такі, як Захар Шаблюк. А Вандевури тільки переписують її на свій лад.

Оснач замислено хмикнув. Йому просто не вірилося, що Маркіян Маркіянович здатний на донос. На нього все ще діяла магія цього "інтелігента третього покоління". Здавалося, що йдеться про когось іншого. Що сталося звичайнісіньке непорозуміння. А може, справді він знає про Захара щось таке, чого не знає ніхто інший? Більшістю голосів утверджується думка, а не істина. Істину ж, як правило, віднаходять незламні в своїй самотності єретики, яких, перш ніж визнати, про всяк випадок спалюють.

— Ну і чим усе це закінчилося? — запитав він рибалку по хвилині гнітючого мовчання.

— Серединка на половинку — ось як воно закінчилося. Нібито й Полянський не грішний, але й Захар Шаблюк теж не святий. Полянському після цієї комісії було непереливки. Аякже: дружок зрадника! Спробуй повчителюй з такою міткою. Один тільки Маркіян Маркіянович лишився святим-пречистим. Він взагалі виявився ні при чому. Нашкодив, як шолудивий пес, і сидить собі біля будки, ланцюгом подзвонює. І що б ви думали? Дочекався-таки. Після другої комісії Полянського відвезли до лікарні, з тим, як його?..

— З інсультом,— підказав Козарук.

— От-от, із ним. З могили доктора його, правда, витягли, але що там уже від чоловіка лишилося? Звільнився наш учитель зі школи і виїхав кудись. Навіть не знаємо до пуття, куди саме. Та й чи пережив усе це? А завучем на його місце Вандевуру призначили. Кажуть, Маркіян Маркіянович сам у район їздив, кандидатуру свою "підказував".

— Дивовижна історія,— мерзлякувато пересіпнув плечима Радомир. — Невже в селі нікому було заступитися за Полянського? Та й за Шаблюка теж? У школі, сільраді, в правлінні колгоспу...

— Заступалися. Але тільки ми, учні,— сумовито всміхнувся Гриньо. — І взагалі, це я у всьому винен. Про Захара мені розповіла тітка Леся. Я ще був тоді семикласником...

— Так, Леся,— докинув Крижань,— молодша сестра Захара. Коли все це сталося, їй тринадцятий минав.

— ...Ну, почув її розповідь і здивувався: як же це так, у нашому селі жив такий відважний хлопець, він здійснив такий подвиг, а ми вдаємо, ніби нічого не сталося, ніби цієї людини взагалі не існувало?! Потім я часто думав про нього. Намагався уявити, як усе це відбувалося там, на трясовині; збагнути, як Захар зважився на таку страшну смерть. Й уночі снилося: це я веду фашистів, я гину!

— А дотих ніхто й не згадував про Захара?

— Та згадували. Іноді. Навіть болото дехто називав "Шаблю-ковим". Але виявилося, що, наприклад, у нас у класі мало хто й знав, чому його так називають. Почувши розповідь тітки Лесі, я наступного дня, перед початком уроку хімії — її у нас Василь

Федорович Полянський вів,— підвівся і питаю: "Хто що-небудь знає про подвиг Захара Шаблюка? Тільки чесно". Ну, хтось там, двоє чи троє, несміливо "якнули", але подробиць не знали й вони. Дехто взагалі

вважав, що Захар сам визвався провести фашистів до острова. Тоді я розповів усе, що почув від тітки Лесі, і запропонував боротися за присвоєння нашому піонерському загонові імені Захара Шаблюка. Мовляв, запишемо все, що тільки знають про нього в селі, звернемося до архівів, у піонерській кімнаті обладнаємо "куточок пам'яті"... Дехто, правда, засумнівався: а раптом виявиться, що Захар справді сам повів фашистів, що він зрадник? Але решті пропозиція сподобалася. Одразу почали пропонувати хто що придумав: створимо загін червоних слідопитів; треба написати замітку до районної газети; влітку проведемо трудовий десант і збиратимемо брухт, а на зароблені гроші збудуємо пам'ятник. Хтось навіть запропонував написати в "Комсомольську правду", щоб надіслали кореспондента. Тоді вже про подвиг Захара дізнається вся країна. Так захопилися, що не тільки проґавили дзвінок, а навіть Василя Федоровича не одразу помітили. А він стояв біля дверей і слухав, не бажаючи заважати нам. Чесно кажучи, я не сподівався, що найгарячіше підтримуватиме всі ці ідеї саме він. Адже Василь Федорович завжди був таким стриманим, мовчазним.

— Це ваш улюблений учитель? Я маю на увазі: був улюбленим.

— Улюблений? — невпевнено перепитав Гриньо, і Радомир зрозумів, що заскочив його цим запитанням. — Ні, по-моєму, ні. Не любили, але й не боялися. Навіть важко визначити, як саме ставилися до нього. Уроки його подобалися. На оцінки він був не лихий, нотацій не читав, директорові та завучеві не скаржився. Знаєте, такі "тихі" вчителі не дуже й помітні.

— Може, й не помітні,— погодився Радомир, відчуваючи, що ставлення Гриня до вчителя давно змінилося. Зараз він говорив про Полянського, як про дуже близьку людину. — Зате й пам'ять про них ніколи не буває лихою.

— Уроку хімії Василь Федорович так і не провів, бо всі сорок хвилин розповідав про Захара і його невеличку, з п'яти хлопців та дівчат, молодіжну підпільну групу, до якої входив колись і він сам. Проіснувала

група недовго, всього півроку, бо одразу після загибелі Захара поліція почала стежити за всіма, хто з ним дружив. Полянського і ще одного хлопця, Петра Зорівчака, навіть заарештували, але, на щастя, до районної поліції не відвезли, а тут, у селі, хлопці зуміли протриматися кілька днів і нікого не видати.

— Через два дні Зорівчака знайшли вранці край села мертвим,— похмуро докинув Крижань. — Увечері вбили пострілом у спину. Хтось із поліцаїв або жандармів постарався. А чутку розпустили, що це дружки-партизани йому помстилися. За те, що видав, кого тільки міг.

Кілька хвилин усі троє мовчали. Низько над островом пролетів лелека. З вужем у дзьобі. З-за стіни очеретів долинали мелодія якоїсь іноземної пісеньки і дівочий сміх. І мелодія, і сміх пропливали повз них, зливаючись із перегуками горлиць.

— Ну, а як повівся Вандевура, дізнавшись, що в школі зацікавилися подвигом Захара? — звернувся Оснач до Гриня.

— Та як?.. Він уже тоді був у нас класним керівником. Наступного дня зустрічає мене в коридорі і, в'їдливо посміхаючись, запитує: "Що це ти за героя там винайшов, Гриню? Чи не Захара Шаблюка? Ага, ще тільки його в герої не витягли. Це тобі хто про нього розповідав? Тітка Леся, еге ж?.." — "Тітка Леся",— кажу. "Ага, і вона туди ж! У підпільниці. Гоп-трісь, і вже тобі якщо не сама героїня, то принаймні сестра героя!"

Спочатку я гадав, що це вчитель так жартує. Хоча які тут жарти? А потім зрозумів: ні, його дратує будь-яка згадка про Захара. І досі не можу зрозуміти, чому?

— Він що, справді говорив з тобою так, як ти оце переповідаєш? — обережно уточнив Радомир.

— Та майже слово в слово! Неподалік стояв Вітька Кочут із сьомого "Б". Він усе чув. На закінчення Маркіян Маркіянович ще й наказав нам забути "про цього свого задрипаного героя". А боротися треба за ім'я Якова Гордієнка. "Це герой перевірений — за нього й борються. А то розвели антимонію!" Я тоді сказав, що треба все ж таки розібратися в тому, що сталося біля Кричинецького. І що подвиг Захара не менший, ніж Яші Гордієнка. Отож я не розумію, чому він так ставиться до Шаблюка. Проте Маркіян Маркіянович знову в'їдливо так посміхнувся: "Ти що, Козарук, маєш щось проти народного героя Якова Гордієнка? А носити після цього піонерський галстук ти маєш право? Цей ваш Захар такий герой, як я — папа римський. Герої відомі — з них і беріть приклад, в них і вчіться. І взагалі, ми ще докопаємося до того, як там було насправді. Он чутка є, що сам Шаблюк і нахвалився вести карателів у плавні, тільки що дороги до пуття не знав. Щоб імені його в класі я не чув. Бо й зі школи полетиш, як зрадницький прихлєбатель. Він так і сказав: "зрадницький прих лєбате ль ".

— Маркіянович тільки так і міг сказати,—докинув Крижань.— Він і з літніми людьми іноді говорить, мов прокурор у трибуналі.

— І потім у вас ще були сутички? — запитав Оснач Козарука.

— Наступного ж дня. Маркіян Маркіянович знову заговорив на уроці про "сумнівного, неперевіреного героя" Шаблюка. А я сказав, що він не має права називати Захара "сумнівним героєм". Деякі хлопці підтримали мене, деякі злякалися і промовчали.

А мене Маркіян Маркіянович вигнав з уроку. Ну, вигнав, то вигнав. Отоді й написав до редакції районної газети. Не про сутичку з класним керівником, звичайно. Про це я ні словом не обмовився. Просив, щоб прислали кореспондента, щоб хтось із журналістів спробував докопатися до істини, написав про Захара.

— І кореспондент приїжджав?

— Десь через місяць. Поговорив зі мною, з тіткою Лесею. А після розмови з Маркіяном Маркіяновичем зустрів мене та Вітьку Кочута і сердито так каже: "Що це ви мені, хлопці, голову морочите?! "Герой! Завів фашистів у трясовину!" Через вас я ще й мав би неприємності. Треба ж думати, що ви пишете до редакції. Краще б двійки свої повиправляли, слі-до-пи-ти!"

— "Принциповий" трапився вам журналіст, нічого не скажеш. А як повівся у цій ситуації Василь Федорович Полянський?

— Хімік завжди був за нас. Пропонував створити музей, вивчити матеріали. Маркіяну це не сподобалося, і він знову написав кудись. Що, мовляв, Полянський згубно впливає на учнів, відстоює зрадника. І що ще треба перевірити, чим він сам займався під час окупації. Ну а далі все зрозуміло: приїхала комісія. Василь Федорович тяжко захворів. Замість нього хімію вела Ірина Володимирівна, наша ботанічка. А їй байдуже: що там насправді здійснив отой Захар Шаблюк. А хімії вона, звичайно, не знає. За конспектами Василя Федоровича читала.

— Ну, це їй можна пробачити. Вона ж не фахівець.

— Я розумію. І все ж таки хімії вона геть не знає.

— Але чому ти вважаєш, що їй байдуже до всього того, що пов'язане з Шаблюком. Вона що, говорила про це?

— Хіба таке обов'язково говорити? І взагалі, не треба вважати нас дурниками,— досить різко відповів Гриньо.— "Учіть хімію і не морочте собі й нам голови з цим Захаром",— ось що вона могла б сказати, якби наважилася. Але не наважилася. Досі вдає, ніби нічого не знає ні про наш конфлікт із класним керівництвом, ні про подвиг Захара. їй так зручно — нічого не знати, ні про що не здогадуватися. Така її життєва позиція. Про яку-то стільки пишуть в газетах. Ірину Володимирівну вона цілком влаштовує.

5

На світанку Радомир підхопився від того, що почув, як хтось сів біля нього на ліжко.

— Міцний сон маєш, хлопче,— стиха мовив Крижань, мабуть, побоюючись розбудити господиню,— молодий. Я про такий уже забув.

— Ви давно в кімнаті? Треба було розбудити.

— Сиджу недавно, а ось підсідаю — втретє. Читав оце твоє...

Ну, повість твою. Я спочатку навіть засумнівався: невже це про наші місця? Та й прізвища чужі. Але ж острів... Острів Кричи-нецький! То я повість твою за ніч двічі перечитав, хоча до писаного, щоб ти знав, не дуже охочий. Рибалки ми... Озеро слухаємо, з озером говоримо. І читаємо теж по ньому.

— По озеру?..— спросоння перепитав Оснач.— Це щось нове. От чого не читав, того не читав.

— Чому ж ти одразу не сказав, що маєш таке, написане про наші краї? Ну і про батька теж... Бо я ж оце й досі не знав, як він загинув,— не звернув Крижань уваги на уточнення Радо-мира.

— Почекайте, почекайте,— схвильовано торкнувся його плеча Оснач, усе ще сидячи в ліжку.— Здається, я вже чогось не розумію. Ви сказали "про батька". Це про того рибалку, ну, Куд-ленка?..

— Та чому ж Кудленка, чоловіче добрий? Не Кудленком він був, а Крижанем. Як і я.

— Крижанем?! Можливо, й так. Я не знаю. Ну, звичайно... Адже той, останній десантник, що врятувався і розповів мені цю історію, прізвища його не пам'ятав. Стільки років минуло. Пригадував, що нібито на "К" починається. Кудлань, Кудленко. Та невже? Отой хуторянин, який рятував моряків, переховував їх у себе вдома, а потім на острівці — ваш батько?!

— Виходить, що ніби так, що мій. Якщо тільки описуєш ти наш хутір і нашу трясовину. Бо, може, ще десь трапилося таке... А про наш острівець чув...

— Та ні, все відбувалося саме тут. Десь тут. А ви?.. Ви ж пропали безвісти? Принаймні так вважав Кудленко... Тобто Кри-

— Під Кагулом мене поранило. Тяжко. Евакуювали за Дністер. Ну а писати вже було нікуди. Через фронт листоноші не ходили.

Якусь хвильку Оснач заворожено дивився на старого. Йому здавалось, що все це сон.

— Неймовірно. У все це важко повірити. Ні, не в те, що ви залишилися живим. Що я потрапив до вас... Саме до вас.

— Мабуть, тому й нарадили до мене йти, розуміли: краще Крижанів цієї історії не знає ніхто. Хоча я теж нічого до пуття...— підвівся старий з ліжка.— Вся надія тепер на Гриня. Але сам бачиш: дійти до правди — не легше, ніж до Кричинецького. Все трясовиною, трясовиною...

— Нічого страшного. Дрібні сутички. Поговорю з Вандеву-рою — він усе зрозуміє.

— Ну, а той, від кого ти дізнався про все це? — запитав Крижань уже від вікна. Тим часом Радомир теж підвівся з ліжка й почав поспіхом

одягатися. Про вранішній сон уже не могло бути й мови.— Він що, один врятувався?

— Один. Другий загинув. Але вже після смерті Шаблюка,— неголосно пояснив Оснач, зрозумівши, що Крижань сказав усе, що міг.— Давайте вийдемо на подвір'я. Душно тут. А ранки у вас чудові. Дивні ранки.

— Ага, вийдемо, подихаємо. Та й стару зі сну не вириватимемо. Але ж ти скажи!.. Хто б міг подумати, що один із моряків усе ж таки лишився живим, пройшов трясовину?! — проказував Крижань, уже йдучи подвір'ям.

— Не тільки трясовину — всю війну пройшов. Аж до Німеччини. И помер оце кілька років тому. Капітаном першого рангу, у відставці. Морським полковником тобто.

— То он яка доля того моряка! Он яка! —. схвильовано проказував старий, добуваючи з однієї кишені піджака мундштук, з. другої — пачку цигарок.— Ну а про батька мого... Що він ще розповідав, цей морський піхотинець?

— Майже все, що я дізнався від нього, там, у повісті. Що відбувалося на хуторі, коли фашисти прийшли туди, щоб примусити господаря бути провідником, цього вже ніхто не розповість. Свідків не існує. Одначе з усього видно: старий тримався гідно. Моряків не видав. Вести ворогів на Кричинецький відмовився. Загинув мужньо.

— А щоб ти знав,— ствердив Крижань.— Гідно і мужньо. Як і належить. Жоден із Крижанів козацького роду не зганьбив. І було б добре, якби той десантник...

— Він хотів навідатись сюди. Разом зі мною. Вже й вирушили в дорогу. Вирушили, та не доїхали. Так, у дорозі, в Одесі якраз, і помер

колишній морський піхотинець. В повісті я розповідаю про це. Ви читали. Описав, як усе воно було в житті.

Вони зупинилися на пласкому пагорбі, що зависав над яром, й Оснач одразу відчув на обличчі повів теплого і сухого вітру. И увесь простір над озером був на диво чистий і прозорий — ні туману, ні хмарини — випране дощем і висушене вітрами небо.

6

— Вітаю вас, Осначе! Виявляється, ви не лише журналіст, а й письменник! — "Вандевура!" — по голосу впізнав Радомир і тільки тоді оглянувся. Схрестивши руки на грудях, Маркіян Маркіянович стояв біля хвіртки й чекав, поки Оснач наблизиться. На чорному жилеті, одягненому поверх білої сорочки з закасаними рукавами, золотавою райдугою зблискував на вранішньому сонці ланцюжок кишенькового годинника.— Ще тоді, під час першої зустрічі, я помітив, що вас вражає моя манера одягатися,— подав йому руку Вандевура.— А ви знаєте, що в Бессарабії жилет — давній традиційний есемент костюма? Та й взагалі час повертатися до європейських стандартів. Може, це когось і дивує, але я особисто надаю величезного значення вбранню. Одяг дисциплінує і розбещує, він допомагає відродити аристократизм духу, або, навпаки, підкреслює вашу мізерність, безхарактерність, ницість. Знайти свій костюм, свою манеру одягатися — значить знайти свій образ. Даруйте за банальність, але життя мало чим відрізняється від театру. У кожного своя роль, свій образ.

Оснач вислухав це мовчки. Про "європейські стандарти" він уже все знав. Отож чекав, коли Маркіян Маркіянович повернеться до того, з чого починав розмову.

— Зайдете?

— Ви наймаєте тут кімнату?

— Наймав, а півроку тому придбав увесь будинок. Ясна річ, мріялося не про такий. Але нічого, з часом збудуємо щось людське.

— Якщо будинок ваш — обов'язково зайду. Цікаво, як живе рибанська інтелігенція.

— Скромно, журналісте-газетярю, скромно. Так ото чув від своїх діточок-школяриків, що нібито ви повість написали,— стримано всміхнувся Вандевура, проводячи його до хати.— І, кажуть, про наші краї, якраз про ту історію з моряками на острові Кричинецькому. Цікаво було б прочитати.

Прямо на порозі будинку Оснач видобув зі спортивної сумки газети і майже врочисто вручив їх Вандевурі.

— Якщо ви справді хочете прочитати мою повість — будь ласка. Поки що вона з'явилася тільки в газетній публікації.

Учитель не чекав, що Радомир так швидко відреагує на його слова і якусь хвильку розгублено вертів газети в руці, не знаючи, як повестися далі.

— З умовою, що завтра ви їх повернете.

— Звичайно, звичайно... Я розумію: авторський примірник. Прошу, сідайте.

— Та ні, дякую. Я на хвилинку.

Журнальний столик, крісла, скромна стінка, в кутку, на старовинній тумбочці,— телевізор... Сучасна міська квартира. От тільки на стіні — стара вицвіла картина в облупленій рамі,— з тих "шедеврів живопису", якими торгують по сільських ярмарках. Напевне, спадщина колишнього господаря.

—...Поки не підшукаю щось підходяще,— пояснив Маркіян Маркіянович, перехопивши його погляд.— Якби ви бачили, що це за конюшня тут була. Грошей чоловік мав добіса, інтелігентності ж — ні на копійку.

— Буває...— кивнув Оснач, ідучи до дверей.— А я оце хочу навідатись до Іващуків. Кажуть, що Іван Петрович — якийсь далекий родич колишнього завуча вашої школи Полянського. До речі, як склалася його доля? Я маю на увазі доля Полянського?

— А, цього доморощеного Макаренка? — поблажливо посміхнувся Вандевура. На стосунки з колегами його інтелігентність, очевидно, не розповсюджувалася.— Та хто його знає? Чоловікові з дипломом померти з голоду у нас не дадуть. Знаєте, журналіс-те-газетярю, існують педагоги, яким здається, що вся педагогічна мудрість відкрилася тільки їм. Тільки у них, бачте, "спільність інтересів з дітьми", тільки вони, бачте, знають душу дитини та живуть з нею одним життям.

— А насправді таке неможливе: знати душу і жити одним життям?

— У нас, тут, у Рибані? — Вандевура майже співчутливо глянув на Оснача і скрушно похитав головою. А говорити і посміхатися Маркіян Маркіянович намагався вишукано.— Я — з четвертого покоління інтелігентів, але навіть я ще не можу витруїти з себе дух ницості, яким заражений з дитинства. Бо ж середовище, середовище яке! Що вже казати про них... провінційних Пестолоцці. Злидня духу — та й годі. Ось і цей, Полянський... Сиди собі тихо, працюй, вдосконалюйся, якщо здатний на це і маєш таке бажання. Так ні, обов'язково треба зображати з себе провінційного демократа від перебудови, страдальця за істину. Ну, не було в Рибані героя, не було й бути не могло. Значить, не судилося. І змиріться з цим. Але ж ні, таки знайшли!..

— Йдеться про Захара Шаблюка?

— Розумію, що вам неприємно чути про це,— всміхнувся Вандевура. — Але ви — інша справа. Ви про нього пишете, то принаймні майте з цього шматок хліба. Отже, у вас свій інтерес.— Оснач тільки головою похитав.— Так, так. Ви зацікавлені, щоб Шаблюк став героєм. І вас можна зрозуміти. А тих — Полянського, Гриня? Сотворили собі кумира, аби тільки погрітися біля вогнища його слави. Чули б ви, який вони тут галас здійняли. Новоявлений Іван Сусанін. Пам'ятник йому, прізвище на обеліску? А я, особисто я, знав цього Шаблюка, як облупленого. Це ж, по суті, мій ровесник. Знайшли героя! Хто сказав, що цей злидень духу пожертвував би собою ради якихось там моряків, що ховалися на острові?! Його запитали: "Поведеш?" Та й не за так, за винагороду. І він повів. Пістолетом пригрозили — і повів, а куди він дінеться?!

— То все ж таки: Шаблюк повів за гроші чи його примусили під пістолетом?

— А яке це має значення?! — презирливо змахнув рукою Вандевура, ніби відмітав од себе щось огидне.— Яке це має тепер значення? Головне, що повів. Пригадую, в святці Шаблюка хотіли записати ще тоді, коли будували сільський обеліск. То добре, що я саме нагодився у відпустку. Люди добрі, кажу, ви що робите?! Чиє прізвище пишете? Схаменіться!

"Ось чому Шаблюка досі було забуто! — зрозумів Оснач. Вся справа якраз в тому й полягає, що Маркіян Маркіянович був "майже ровесником" Шаблюка. Він знав цього хлопця, вони разом виростали... Вандевура, мабуть, був першим учнем, а Захар — звичайним собі сільським хлопцем, може, трохи запальним. Але Шаблюка вважають героєм, а його ні!

— І вони прислухалися до вашої поради? — сумно всміхнувся Оснач.

— А що? Я їм так і сказав: "Я на вас анонімок не писатиму, а скажу прямо: "Доки я живий, Шаблюка вам у герої не витягти! І біля вогнища його слави не грітися!"

Якусь мить вони мовчки дивилися один одному в вічі. "Тільки не вдавай, що не розумієш мене,— вичитав Оснач у погляді Ван-девури.— Все ти чудово розумієш! На моєму місці ти й сам кістьми ліг би, щоб Шаблюк не став героєм".

— Якщо вже ви про все так одверто... Що означає "грітися біля вогнища слави"? Як біля вогнища слави Шаблюка міг погрітися, ну, скажімо, Полянський? Або семикласник, тоді він ще був семикласником, Гриньо Козарук?

— Як? Та дуже просто! Адже виходить так, що Полянський був разом із Шаблюком у якійсь підпільній групі. Отже, якщо Захар справді герой, то й він, Полянський, теж...

— Пробачте, а ви?

— Що я? — осікся Вандевура.

— Ви до цієї групи не належали?

Вандевура спробував усміхнутися, але, зрозумівши, що усмішка тут буде недоречною, миттю змінив маску. А змінивши, довго виважував Оснача холодним, гіпнотизуючим поглядом.

— Я не належав до жодної із груп. Так, до жодної! Але теж писав листівки. Ви що, не вірите? — блазнюючи, всміхнувся Маркіян Маркіянович.— Непереконливо? Може, й непереконливо. А писав. Не гірші за Шаблюкові. І нехай хтось доведе, що в селі мої листівки не з'являлися. Але зважте: я про ці свої геройства мовчу. Втім... слухайте, журналісте-газетярю, може, ви й мені нараєте податися в герої-

підпільники, га? Та не хвилюйтеся, не хвилюйтеся! Я в підпільники, як Полянський, не пнуся. Але й фашистським провідником, як його дружок Захар Шаблюк, теж не був!

Яструб! Він з'явився несподівано, ніби виринув із отієї, єдиної хмарини, що зависла над плавнями і, стрімко пронизавши надвечірню блакить над головою Радомира Оснача, здійнявся на крутому віражі в піднебесся, готуючись до нової атаки.

— А часто цей яструб з'являється над Кричинецьким? — поцікавився Оснач, що йшов замикаючим.— Мабуть, він десь тут і гніздиться?

— Та хтозна... Хіба за кожною птахою встежиш? — невдово-лено покректав Крижань, і собі спостерігаючи за польотом хижака. Вік завжди так кректав, коли не знав, що відповісти.— На цьому сатанинському болоті й птахи сатанинські — ось що я тобі скажу.

— Легенди, діду. Нормальні птахи. Все тут нормальне, таке, яке й має бути в плавнях, на трясовині,— весело озвався Гри-ньо, що, промацуючи брід жердиною, прокладав їм шлях до Кри-чинецького.— Звичайний яструб-лунь. Раніше їх тут було двійко. Але виявилося затісно: сам кілька разів бачив, як вони билися. Справжнісінькі винищувачі. А тепер чомусь лишився один. З осені. Ніби ж і перемогти вони один одного не могли, а от куди подівся той, другий, не збагну.

— Мо' й підстрелив хтось,— пробурчав старий.— Вік би не бачити й болота цього, і всього, що на ньому. На озері душа моя ще відходить. І на Чорній Скелі люблю бувати. А от Кричинецьке багно ненавиджу, з усім, що в ньому, на ньому й над ним.

Радомир промовчав. Він розумів, що в Крижаня є підстави ненавидіти цю трясовину.

— То й що, вдалося вам поговорити з Маркіяном Маркіянови-чем? — ніби між іншим запитав Крижань, коли він і Радомир зупинилися перепочити на досить величенькій купині. В цей час Гриньо уже торував шлях до сусіднього острівця.

— Вдалося. Вандевура вважає, що всі, хто не хоче забути про подвиг Шаблюка, користолюбці. Гріються біля вогнища чужої слави.

— Он як? Ну, ніяк не вгамується...— скрушно похитав головою рибалка.— А час би вже. Не хотілося розповідати про це... Але бачу, що, не відаючи всієї правди, не зможете розгледіти й тієї чорної неправди, якої так уперто тримається Вандевура.

— Ви щось знаєте?

— В усій цій дивній історії є така червоточинка, про яку тепер мало хто знає. Маркіян був ще хлопчиною. Та й хто зараз доведе, що все відбувалося саме так?

Радомир здивовано поглядав то на Крижаня, то на Гриня, що, можливо, навмисне залишив їх на купині.

— Якщо ви бажаєте, щоб сказане не потрапило на сторінки газети, даю слово,— мовив Радомир, коли побачив, що мовчання затяглося.

— Мабуть, не варто. Чого вже тепер, через стільки років... про вчителя. Що в дитинстві було — в дитинстві й залишається, я так вважаю. Одначе було. А сталося так: коли оті двоє поліцаїв прийшли за провідником, то шукали вони не Шаблюка, їм потрібен був Маркіян Вандевура, який, кажуть, знав той брід ще краще, ніж Захар. До того ж був на рік старший за Шаблюка. Його й нараяли поліцаям.

— Але ж вони прийшли до Шаблюків. Принаймні так мені...

— До Шаблюків, люди правду кажуть. Але перед тим навідувалися до Вандевурів — сусіди бачили. Та й самі Вандевури, нехай їм земля пухом, розповідали. До Шаблюків вони прийшли тому, що там був Маркіян. Дружили вони з Захаром. Нібито. Так-от, почувши, що треба вести німців до Кричинецького, Маркіян злякався: "Дядечки, не губіть! Партизан мене вб'є!" Та було поліцаєві хльоснути його нагайкою, одразу й погодився б.

— Він справді погодився? — вражено перепитав Радомир.— Так усе й було? Як же сталося, що повів Захар?

— Пояснення тільки одне: він зрозумів, що Маркіян справді покаже брід, і вирішив рятувати десантників. "Стійте, цей слизняк вас не проведе,— сказав він поліцаям. В останню мить сказав, коли вони вже виводили Маркіяна з хати.— Не знає він броду. І сам загине, і вас поведе на погибель".

"Ось що дає Вандевурі право заявляти, що Шаблюк сам викликався бути провідником! — жахнувся Радомир.— Ось із якої "червоточини" все почалося!"

— Святешний, що був за старшого, спочатку завагався. Не довіряв він Шаблюку. Мати й сусідка, що випадково виявилися при цій оказії, відмовляли і його, й поліцаїв. Але Захар твердо мовив: "Поведу. Все одно німці від свого не відступляться". Сміливо так сказав. І повів.

— Але в такому разі Вандевурі краще взагалі не втручатися в пошуки слідопитів. Або, навпаки, підтримувати, наполягати на створенні пам'ятника Шаблюкові! — запально мовив Радомир.

Крижань поколупав палицею болотистий пагорочок, на якому вип'ялося два ростки верболозу, і старанно підгріб грунт, ховаючи оголені корінці.

— Хтось інший на його місці саме так і вчинив би. Хтось інший, тільки не Вандевура. Він хоче, щоб у цих краях забули про подвиг свого ровесника так само, як забув він. Можливо, Маркіян Маркіянович і почувається вдячним Захарові за те, що двічі врятував його — від зради і від смерті. Але не може змиритися зі славою Шаблюка. Нехай навіть посмертною.

Над озером запанувала дивна, полохлива тиша. Стіна німотних очеретів здавалася тепер могутньою і неприступною, наче бастіон середньовічної фортеці. Сонце вже хилилося до своєї призахідної межі, але спека не спадала, проміння здавалося язиками розплавленої магми. Пташині зграї вже вдалися на спочинок в глибині очеретяних нетрів... Тільки яструб ширяв над островами, наче пильний охоронець плавнів.

Оснач раз у раз озирався на берег, що ніби й не віддалявся від них, а тільки ставав нижчим та невиразнішим, і намагався уявити, що б він відчував, якби знав, що десь там, за пагорбом, на нього чекає засідка, а з очеретяних нетрів будь-якої миті може зойкнути автоматна черга чи пролунати постріл карабіна.

Це було грою фантазії, проте Оснач віддався їй цілком, уявляючи все нові й нові ситуації, в які могли б потрапити двоє десантників. Він ставив себе то на місце головстаршини Романчука, що давав десь тут, мабуть, он, біля того острівця-купини, свій останній бій, то на місце його товариша — краснофлотця, коли той, з хвилини на хвилину чекаючи пострілу з засідки, виходив із плавнів, аби потім ще майже місяць пробиватися до лінії фронту, переховуючись по ярах та почорнілих скиртах. І, звичайно ж, на місце Захара Шаблюка. Яку треба мати мужність, щоб зважитися на таку страшну смерть?

Гриньо мав рацію, стверджуючи, що хоча трясовина розростається, брід щодалі стає надійнішим. Може, й справді через кілька років цей брід стане звичайною болотяною стеленною, що з'єднає острів із берегом?

На острові, де росла колись розтрощена липа, а тепер зеленів тільки обпалений вогнищем кущ верболозу, Гриньо зупинився, чекав Крижаня і Радомира.

— Ось тут, мабуть, Захар зійшов з броду і повернув до острова,— сказав Крижань, підхбдячи до Оснача.— А он там, мабуть, загинув. Он, у затоці, біля того півострівця.

Кілька хвилин усі троє мовчки стояли край острівця, дивлячись на вузеньку затоку. Сонце було вже зовсім низько, і його чисте сяйво здавалося полум'ям далекого вогнища.